ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 370.182
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.3.22

Бондаревич Ірина Миколаївна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного університету «Запорізька політехніка»
вул. Університетська, 64, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-6711-8244

ПАРАДОКС ЯК ФЕНОМЕН КРЕАТИВНОСТІ ОНТОЛОГІЧНОГО РІВНЯ

Актуальність проблеми. *Сучасні професійні і життєві умови все більше характеризуються станом невизначеності і, поряд з вимогами до критичного мислення здобувачів вищої освіти, постає вимога розвитку креативного мислення. Впровадження загальної компетентності креативність в освітні програми здобувачів вищої освіти актуалізує питання арсеналу методів розвитку креативного мислення у здобувачів вищої освіти. Креативні техніки не вирішують на повну проблему розвитку креативного мислення. Натомість парадокс, як феномен креативності на онтологічному рівні, такий потенціал має. В статті обґрунтовується доцільність використання парадоксів з історико-філософського спадку під час навчального процесу з розвитку креативного мислення.*

Мета статті *полягає у виявленні креативного потенціалу функціональних спроможностей парадоксу як феномену, що презентує онтологічний рівень креативного мислення, і обґрунтуванні доцільності використання парадоксів з історії філософської думки для розвитку креативного мислення здобувачів вищої освіти.*

Методи *в дослідженні використано системний підхід; ретроспективно-філософський аналіз креативного потенціалу базових концепцій Нового часу (теорії «обертання методу» Т. Гоббса, пантеїзму Б. Спінози, монадології Г. Лейбніца); задіяно структурно-функціональний підхід та герменевтичний метод до вивчення креативного потенціалу парадоксу.*

Результати дослідження. *Обґрунтовано, що навчання креативному мисленню не може обмежуватись тренуванням технік креативного мислення. В межах філософських дисциплін, чи дисциплін пов'язаних із розвитком креативного мислення рекомендовано презентувати парадокс як феномен креативності онтологічного рівня. Запропоновано до презентації в навчальному процесі, як найменше, три розв'язання парадоксів із креативним виходом на інші рівні буття: рівень систем («обертання методу» Т. Гоббса), рівень мікросвіту (пантеїзм Б. Спінози) і рівень макросвіту (монадологія Г. Лейбніца). Ці приклади виявляють креативний потенціал функціональних спроможностей парадоксу і мають бути використанні в навчальному процесі. Доведено, що опрацювання креативного потенціалу парадоксу є ефективним методом розвитку креативного мислення.*

Ключові слова: *креативне мислення, креативність як загальна компетентність, парадокс, макросвіт, мікросвіт, теорія систем.*

Вступ. Більшість учасників освітнього процесу в українських закладах освіти сьогодні все частіше замислюються над тим, як навчитися, або як навчити креативному мисленню. Креативне мислення сьогодні виходить на перші позиції в кластері загальних компетентностей здобувачів вищої освіти. Цю зміну вже спостерігаємо у більшості освітніх програм 2025-2026 рр. різного спрямування. Вона пов'язана зі збільшенням кількості інформації, яку необхідно

© Бондаревич І. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

враховувати в процесі прийняття рішення майбутнім фахівцям, із урізноманітненням впливів на умови, за яких ці рішення приймаються, а також із збільшенням загальної швидкості всіх процесів у світі. В зазначених обставинах критичного мислення не буває достатньо. Адже, тільки но ми занурюємось в аналіз, дані і умови вже починають змінюватись. Тому наразі актуалізуються як наукові розвідки, так і практикуми з креативного мислення, а також серед вибіркових дисциплін в закладах вищої освіти збільшується популярність тих, що пов'язані із креативним мисленням. Разом з тим, існує тенденція опановувати креативне мислення на більш інструментальному рівні, розширюючи арсенал технік. У здобувача вищої освіти швидко виникає спокуса опановувати техніки креативного мислення без самозосередженої уваги до власної мисленнєвої діяльності і ,тим більше, без заглиблення в мисленнєві траєкторії розвитку світової філософської думки. Зазначена ситуація є доволі типовою серед здобувачів вищої освіти, особливо першого бакалаврського рівня, і потребує прискіпливої уваги викладача філософських дисциплін до висвітлення ключових системоутворюючих елементів культури мислення. Одним із таких елементів є феномен парадоксу.

Акцентуємо, що феномен парадоксу є системоутворюючим. Ми спостерігаємо його постійну присутність в історії розвитку філософської думки, а на певних етапах її розвитку він виявляється передвісником, передтечею, механізмом запуску нових парадигм мислення, нових ідей, які перманентно змінюють наш світ. Враховуючи запит учасників освітнього процесу на розвиток креативного мислення, висвітлення креативного потенціалу парадоксу постає актуальною задачею.

Мета та завдання. Метою даної розвідки є виявлення креативного потенціалу парадоксу. Завданням дослідження є визначення функціональних спроможностей парадоксу та їх креативного потенціалу.

Методи дослідження. Дослідження побудовано на системному підході; використано ретроспективно-філософський аналіз креативного потенціалу базових концепцій Нового часу, задіяно структурно-функціональний підхід та герменевтичний метод до вивчення креативного потенціалу парадоксу.

Результати дослідження. Парадокс як форма мислення був помічений ще філософами Античних часів. Він завжди маркував випадок, коли логіка заходила в кут і той виявлявся таким глухим, що вийти з нього за тією ж самою логікою було неможливо. Власне «пара» з грецької – виходити за межі. Помітимо, що креативне мислення теж пов'язується із пошуком нового і виходом за межі існуючого [1]. Попри всі визначення феномену парадоксу, як такого, що виходить за межі, найбільш «робоче» його тлумачення, як помічає Самойлов О.Є., йому дав Аристотель: «парадокс – є форма мислення, що відтворює одночасно як істинність так і хибність одного й того ж судження» [2, с. 21]. Ефективність парадоксу, як вирішення ситуації «глухого» кута, Аристотель вбачав у зазначенні відношення, що може робити твердження істинним, або хибним, або ж таки у більш поглибленому розумінні ситуації чи об'єкту, який розглядається [2, с. 21]. Звернімо увагу, що і перше, і друге впевнено виводять бачення проблеми в іншу площину. Саме це і є важливою функціональною особливістю парадоксу, що має креативний «ефект».

Зауважимо, що не всі парадоксальні твердження розширюють формати мислення. Відомі й такі, які здатні заводити необачного слухача в логічну пастку. Таким є відомий парадокс «Брехун», або «Я кажу неправду». Парадокси такого типу не відкривають нові горизонти мислення, а, навпаки, полонять його і зациклюють. Насправді, функціональні спроможності парадоксу є доволі різноманітними, і їх креативний потенціал обумовлений самим змістом парадоксу. Якщо метою софістів було «заплутати» опонента, то парадокс на кшталт «Брехуна» цю задачу міг вирішити. Згадаємо принагідно Сократове «Я знаю, що нічого не знаю», яке вийшло за межі твердження і стало методом доведення мислення людини до відповідного «пункту – стану». Сократ вправно володів цим методом запитань, ініціюючи людей до пізнання.

Серед сучасних парадоксів згадаємо парадокс Фермі: «Парадокс Фермі є прикладом природного виникнення міркування на основі однієї вибірки в галузі астробіології та космології. Він ставить питання: враховуючи величезний вік Всесвіту та ймовірнісне очікування позаземного

життя, чому ми не спостерігали жодних доказів існування розумних цивілізацій?» [3, с.994]. В цьому парадоксі неспівставними виявляються доказ відсутності феномену позаземного життя на підставі його відсутності у спостереженнях, що відкриває вченим більш глибоке розуміння мисленнєвих процесів у людини: «людську схильність до надмірного узагальнення з одного результату спостереження» [4]. Розв'язання цього парадоксу відкриває утруднення мислення, що і є тим новим баченням, яке складає креативний потенціал парадоксу.

В контексті наших пошуків на такого виду парадоксах ми не зупиняємось, оскільки вони стосуються більш локальних задач, проте згадування цих прикладів неодмінно має свою цінність в процесі викладання, саме для унаочнення багатовимірної і креативної природи парадоксу.

Парадокси, які належать до історії філософської думки демонструють онтологічний рівень креативності. Переходи від класичного до некласичного, постмодерного філософування в західноєвропейській традиції мали головну ознаку парадоксальності, що уособлена формулою «і так, і ні». Згадані парадигмальні зрушення відбувались в процесі пошуку протилежного, кардинально іншого способу сприйняття світу. Тут і проявляється парадоксальне мислення: якщо класичні формати не спрацьовують, то визначаються некласичні. Парадоксальне мислення реалізує пошук протилежного (парадигм, станів, ситуацій, ознак тощо). Парадокс формується шляхом наполегливого пошуку протилежного до існуючого формату. Парадокс з'являється там, де незіставне знайдене. Його наявність означає, що до відкриття нового залишається один крок, він долається в діалектичній грі протилежностями. Формування парадоксу є підготовкою до виходу за межі існуючого бачення. Сам парадокс функціонально визначає напрям, в якому знаходиться нове, а розв'язання парадоксу і є виходом на новий рівень усвідомлення проблеми. Функціонал парадоксу демонструє онтологічний рівень креативності, його усвідомлення відкриває можливості винаходити нові креативні техніки.

Філософія – це рух мислення і, як засвідчує історія, його вихід на нові обрії завжди призводив до зміни історичної епохи. Становлення класичного філософування в Античні часи відбувається як перехід від баченого (річ) до небаченого (сутність речі). Коли Геракліт Темний, казав, що день і ніч одне й те саме, він мав на увазі їх сутність як частини дня і ночі. Проте його сучасники бачили очевидні відмінності між днем і ніччю й не розуміли його.

Платон, шукаючи «небачену» сутність речі, вивчає її структуру, внутрішні та зовнішні зв'язки: «за Платоном визнається авторство методу переходу мислення від узагальнення ознак зв'язку між порівнюваними явищами до виявлення сутності на підставі зв'язку між ними» [2, с. 29]. Відкритий Платоном світ ідей – це віртуальний світ із своєю» логікою: якщо на рівні предметному існує парадокс, то на рівні сутності він може нескладно вирішуватись. Згодом це по своєму пояснить І. Кант: «Сутність відтворює в мисленні загальне, яке поєднує суперечливі особливості глибинних процесів, котрі й визначають існування й розвиток явищ, виходячи із важливості поєднання між собою двох протилежних принципів розуміння їх змісту» [1, с. 26].

Викладаючи філософські дисципліни і дисципліни, пов'язані із креативним мисленням, важливо особливо прискіпливо розбирати відкриття нових мисленнєвих траєкторій. Це більш глибокий, онтологічний рівень опанування креативного мислення, на якому відбувається зміна логік мислення. Презентативним в цьому сенсі є Новочасний період західноєвропейської філософії. Друга половина XVIIст. – це період формування наукового світогляду в процесі усвідомлення самої ходи пізнавальної діяльності шляхом формування методів і методології наукового пізнання. На прикладі ідеї «обертання методу» Т. Гоббса нескладно презентувати «системний синтез», коли доволі різні елементи (емпіричні і розумові методи) вбачаються складовими єдиного процесу (пізнання). Більш складними і захопливими для презентації виходу на нові обрії мислення є концепції Б. Спінози і Г. Ляйбніца. При першому наближенні концепції є зовсім різними, як і походження та життєвий досвід самих мислителів. Б. Спіноза працював майстром з виготовлення збільшуваного скла, Г. Ляйбніц зростав майже в академічній родині. Його батько – Фрідріх Ляйбніц професор філософії Лейпцизького університету, мати – Катаріна Шмук донька професора.

Субстанція у Б. Спінози це внутрішнє, глибинне, що присутнє як основа всього, що є у світі. Субстанція «розливається», є присутньою у всьому і усюди. Метафорою можливо уявити цю

ідею у вигляді кульбаби, яка відцвітає насінням схожим на пух. Кожна з насінин має в середині себе потенціал кульбаби, який проявиться в залежності від умов. Говорячи про пантеїзм, Б. Спіноза моделює світ, наче розглядає його у збільшуване скло, в мікроскоп. В кожному елементі він впізнає «Субстанцію» як першоджерело, як матрицю. Його погляд долає кордони «баченого» і занурюється у мікросвіт. Новий формат мислення Б. Спінози– це рівень реальності мікросвіту!

Шлях Г. Ляйбніца – це інше відкриття нового рівня світу. Монадологія Г. Ляйбніца стала теорією, якій автор теж був зобов'язаний своєму життєвому досвіду – академічному простору в своїй батьківській родині, а також власній освіті і професорській кар'єрі. Г. Ляйбніц абстрагує щодо монад. Він не визначає їх в просторових, або в будь-яких фізичних характеристиках – це абстракції, які пізнавані тільки розумом. Синтезуючись у множини, монади Г. Ляйбніца, відповідно до свого стану, формують речі, які впливають на наші відчуття. Розглядаючи Всесвіт як монадне утворення, Г. Ляйбніц так само визнає монадними множинами і різні його складові. Як множина, монади створюють нову якість, тому Єдине потенціюється на макрорівень. Монадологія – це формат телескопічного бачення світу. У Г. Ляйбніца Єдине не в глибинах мікросвіту, як у Б. Спінози, воно в макросі множин й на зоряному небі, яким так захоплювались давні греки.

Таким чином, з Новочасної філософії можемо брати, як найменше, три приклади онтологічного рівня креативності: вихід на нове бачення з допомогою «системного синтезу» (Т .Гоббса); вихід на мікрорівень, де незіставне віднаходить свою спільність (Б. Спіноза); вихід на макрорівень, де неспівставності існують як складові єдності (Г.Ляйбніц). За кожним з цих нових форматів мислення – потужні відкриття: мікробіологія, загальна теорія систем, що містить доволі багато розгалужень; винайдення предмету психологічної науки – свідомості тощо. До речі, термін «свідомість», власне і був винайдений Д .Локком в процесі міркувань про парадокс природи й мислення.

Насправді, популярні сьогодні техніки [5] креативного мислення «Метод фокальних об'єктів» Еміля Кунце, Метод «Гірлянди» Генріха Буша, концепція бісоціацій Артура Кестлера, комбінаторна стратегія В. Моляко в своїй основі мають селективне комбінування в контексті телескопічного бачення Г. Ляйбніца. Як зазначають науковці, «…з психосемантичної точки зору творчі ідеї можуть розглядатися як результат об'єднання віддалених вузлів семантичної мережі, а стереотипні ідеї як об'єднання найближчих вузлів, але з більшою силою» [6]. В сутності, всі ці техніки розширюють категоризацію, що і уможливлює знайдення віддалених асоціацій, деякі з яких, безумовно, матимуть наслідком відкриття нового.

Для викладання філософських дисциплін і дисциплін, пов'язаних із розвитком креативного мислення важливо відкривати онтологічний рівень креативності в філософських теоріях. Тоді можливо говорити про креативність не тільки як про знання і вміння виконувати певні креативні техніки як вправи. Креативні здібності – це здібності винаходити нові техніки, з огляду на те, що навколо багато рівнів, яких наше мислення ще не дісталось.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо:

1. Креативність як компетентність сьогодні є заявленою у більшості освітніх програм українських закладів вищої освіти. Навчання креативному мисленню не може розумітись як тренування технік креативного мислення. Існує онтологічний рівень креативності, який має бути презентований здобувачам вищої освіти в межах філософських дисциплін, чи дисциплін пов'язаних із розвитком креативного мислення.
2. Онтологічний рівень креативності презентує парадокс. Від якості проблеми самого парадоксу залежить його демонстраційна сила. Факти відкриття нових парадигм внаслідок зміни форматів мислення є цінними прикладами на всіх філософських курсах і курсах, що пов'язані із вивченням мислення.
3. Новочасній традиції західноєвропейської філософської думки належить як найменше три розв'язання парадоксів із креативним виходом на інші рівні буття: рівень систем («обертання методу» Т. Гоббса), рівень мікросвіту (пантеїзм Б. Спінози) і рівень макросвіту (Г. Лейбніц). Ці приклади демонструють онтологічний рівень креативності – креативний потенціал функціональних спроможностей парадоксу і мають бути використанні в навчальному процесі.

Перспективи. Подальші дослідження вбачаються в структуруванні наявних в історії філософської думки прикладів парадоксального мислення з метою висвітлити онтологічний рівень креативності. В сучасних умовах невизначеності рішення потребують гнучкості, швидкості і легкості в сенсі переходу від однієї логіки до іншої, від одного формату мислення до іншого. Тому усвідомлення онтологічного рівня креативності як руху думки, що вже виходила на нові обрії є ефективним шляхом для пошуку нового.

Інформація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі:* монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 14-41.

2. Самойлов О. Парадоксальне мислення як спосіб розв'язання теоретичних проблем. *Психологія і суспільство*. 2024. № 89. С.16-48. DOI: https://doi.org/10.35774/pis2024.01.016

3. Kim D., Grabbe J. W. Single Sample Heuristics under Uncertainty: From the Fermi Paradox to Cognitive Warfare. *North American Journal of Psychology*. 2026. T. 28, No.2. P. 993-1002. DOI: https://doi.org/10.65696/001c.160751 (date of access: 25.06.2026)

4. Lingam M., Loeb A. Photosynthesis on Exoplanets and Exomoons from Reflected Light *International Journal of Astrobiology*. 2020. Vol. 19. P. 210-219. DOI: https://doi.org/10.1017/S1473550419000247

5. Вдосконалення викладання у вищій освіті: теорія та практика :монографія / [Калашнікова С., Базелюк Н., Базелюк О. та ін.]; за наук. ред. С. Калашнікової. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 255 с. URL: https://doi.org/10.31874/ TE.2023.

6. Mouchirold, C., & Lubart, T.I. Social Creativity: A Cross-Sentional Study of 6- to 11-year-old Children. *International Journal of Behavioral Development.* 2002. Vol.26 (1). P. 60-69. DOI: https://doi.org/10.1177/016502540202600111

REFERENCES

1. Antonova, O. Ie.(2012) Sutnist poniattia kreatyvnosti: problemy ta poshuky [The essence of the concept of creativity: problems and searches]. Teoretychni i prykladni aspekty rozvytku kreatyvnoi osvity u vyshchii shkoli: monohrafiia / za red. O.A.Dubaseniuk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 14-41 [in Ukrainian]

2. Samoilov, O. (2024). Paradoksalne myslennia yak sposib rozviazannia teoretychnykh problem [Paradoxical thinking as a way of solving theoretical problems]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 89. 16-48. DOI: https://doi.org/10.35774/pis2024.01.016 [in Ukrainian]

3. Kim, D., Grabbe, J. W. (2026). Single Sample Heuristics under Uncertainty: From the Fermi Paradox to Cognitive Warfare. *North American Journal of Psychology*, 28(2). 993-1002. URL: doi:10.65696/001c.160751 (date of access: 25.06.2026)

4. Lingam, M., Loeb, A. (2020). Photosynthesis on Exoplanets and Exomoons from Reflected Light. *International Journal of Astrobiology*, 19. 210-219. URL: https://doi.org/10.1017/S1473550419000247 (date of access: 25.06.2026).

5. Vdoskonalennia vykladannia u vyshchii osviti: teoriia ta praktyka (2023). [Improving Teaching in Higher Education: Theory and Practice]:monohrafiia / [Kalashnikova S., Bazeliuk N., Bazeliuk O. ta in.]; za nauk. red. S. Kalashnikovoi. Kyiv: Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy. 255 . URL: https://doi.org/10.31874/ TE.2023. (data zvernennia 25.06.2026) [in Ukrainian]

6. Mouchirold, C., & Lubart, T.I. (2002). Social Creativity: A Cross-Sentional Study of 6- to 11-year-old Children. *International Journal of Behavioral Development,*26 (1). 60-69. URL doi:10.1177/016502540202600111 (date of access: 25.06.2026).

Bondarevych Iryna Mykolaivna
Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Zaporizhzhia Polytechnic National University
64, University str., Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6711-8244

THE PARADOX AS A PHENOMENON OF ONTOLOGICAL-LEVEL CREATIVITY

Relevance of the problem: *Today's professional and personal circumstances are increasingly characterized by a state of uncertainty and, alongside the demand for critical thinking among higher education students, there is a growing need to develop creative thinking. The integration of creativity as a general competency into higher education curricula raises the question of the range of methods available for developing creative thinking among higher education students. Creative techniques do not fully address the problem of developing creative thinking. Paradox, however, as a phenomenon of creativity at the ontological level, does have this potential. This article argues for the value of using paradoxes from the historical and philosophical tradition in the educational process aimed at developing creative thinking.*

Research Objective:*of this article is to identify the creative potential of the functional capabilities of the paradox as a phenomenon that represents the ontological level of creative thinking, and to justify the use of paradoxes from the history of philosophical thought for the development of creative thinking among higher education students.*

Research methods: *the study used a systemic approach; retrospective philosophical analysis of the creative potential of fundamental concepts of the Modern Era (T. Hobbes's theory of the "reversal of method", pantheism by B. Spinoza, monadology by G. Leibniz); a structural-functional approach and a hermeneutic method were employed to study the creative potential of paradox.*

Research Findings: *It has been demonstrated that teaching creative thinking cannot be limited to training in creative thinking techniques. Within the framework of philosophical disciplines or disciplines related to the development of creative thinking, it is recommended to present the paradox as a phenomenon of creativity at the ontological level. It is proposed that, as a minimum, three solutions to paradoxes be presented in the educational process, each offering a creative bridge to other levels of existence: the level of systems (Thomas Hobbes's "reversal of method"), the level of the microcosm (B. Spinoza's pantheism), and the level of the macroscopic world (G. Leibniz's monadology). These examples reveal the creative potential of the functional capabilities of a paradox and should be utilized in the educational process. It has been proven that exploring the creative potential of a paradox is an effective method for developing creative thinking.*

Key words: *creative thinking, creativity as a general competency, paradox, macroscopic world, microscopic world, systems theory.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.11.2026